

JAROSLAVA MAREŠOVÁ
BARBORA VRÁTILOVÁ
JUAN ANTONIO SÁNCHEZ
(EDITORŮ)

SVĚT DONA QUIJOTA

KAROLINUM

Svět Dona Quijota

**Jaroslava Marešová
Barbora Vrátilová
Juan Antonio Sánchez
(editoři)
a kolektiv autorů**

Recenzenti:

Mgr. Dora Poláková, Ph.D.

PhDr. Josef Prokop, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Redakce Lenka Ščerbaničová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

© Univerzita Karlova, 2018

© Jaroslava Marešová, Barbora Vrátilová, Juan Antonio Sánchez (editoři)
a kolektiv autorů, 2018

Tento výstup vznikl v rámci zastřešujícího projektu „Podpora výzkumných projektů zaměřených na lingvistické obory a studium literatury“, projektu „Svět Dona Quijota (Úvod do interpretace díla)“, řešeného na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy z prostředků Specifického vysokoškolského výzkumu na rok 2014 a 2015.

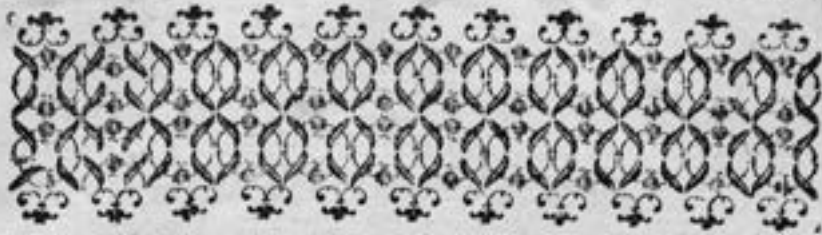
ISBN 978-80-246-3976-5

ISBN 978-80-246-4000-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

PRIMERA PARTE
 DEL INGENIOSO
 Hidalgo don Quixote de
 la Mancha.

CAPITULO I.

*Que trata de la condicion, y exercicio del famoso Hi-
 dalgo Don Quixote de la Mancha.*

EN vn lugar de la Mancha, de cuyo nombre no quiero acordarme, no ha mucho tiempo que viuia vn hidalgo de los de lança en astillero, adarga antigua, rozin flaco, y galgo corredor. Vna olla de algo mas vaca que carnero, salpicon las mas noches, duelos y quebrantos los Sabados, lantejas los Viernes, algun palomino de añadidura los Domingos, consumian las tres partes de su hazienda. El resto della concluian, sayo de velarte, calças de velluda para las fiestas, con sus pantuflos de lomesmo, y los dias de entre semana se honraua con su vellori de lo mas fino. Tenia en su casa vna ama que passaua de los quarenta: y vna sobrina que no llegaua a los veynte:

A

y vn

OBSAH

Úvod (<i>Juan A. Sánchez</i>)	9
<hr/>	
I. Obecné otázky	13
1. Španělsko v Cervantesově době (<i>Juan A. Sánchez</i>)	14
2. Otázka šílenství (<i>Anna Laviana Ludvíková</i>)	31
3. Hlavní téma: láska a svoboda (<i>Tereza Vítková</i>)	54
4. Utopie v <i>Donu Quijotovi</i> ? (<i>Juan A. Sánchez</i>)	69
5. Intertextualita I: pastýřský román (<i>Pavčina Juračková</i>)	86
6. Intertextualita II: pikareskní román (<i>Johana Schürgerová</i>)	106
7. Intertextualita III: rytířský román (<i>Juan A. Sánchez</i>)	123
8. Don Quijote a Sancho Panza (<i>Katarína Korbová</i>)	150
9. Ženské postavy (<i>Adéla Vyskočilová</i>)	167
10. Prostor (<i>Adéla Vyskočilová</i>)	189
11. Narativní struktura (<i>Jaroslava Marešová</i>)	200
<hr/>	
II. Epizody	219
Vložené příběhy	220
1. Úvod (<i>Katarína Korbová, Jaroslava Marešová</i>)	220
2. Propletený příběh Cardenia, Luscindy, Fernanda a Dorotey (<i>Juan A. Sánchez</i>)	222
3. O zaslepeném zvědavci (<i>Katarína Korbová</i>)	231
4. O zajatém setníkovi (<i>Katarína Korbová</i>)	235
5. Camachova svatba (<i>Katarína Korbová</i>)	239
6. Roque Guinart (<i>Jaroslava Marešová</i>)	243
7. Cervantesovi moriskové: Ricote a Anna Felicie (<i>Jaroslava Marešová</i>)	251
Mambrinova přilba (<i>Pavčina Juračková</i>)	260
Větrné mlýny, stáda ovcí, měchy vína a valchové stoupy (<i>Anna Laviana Ludvíková</i>)	269
Samson Carrasco, rytíř Zeleného pláště a Ginés z Pozalesí (<i>Johana Schürgerová</i>)	289
Montesinova jeskyně (<i>Barbora Vrátilová</i>)	302
Clavileňův let (<i>Tereza Vítková</i>)	321
<hr/>	
Závěr (<i>Juan A. Sánchez, Jaroslava Marešová</i>)	333
Citovaná literatura	335
Seznam zkratk	359
Resumé	360
Summary	361
O autorech	362

„del poco dormir y del mucho leer se le secó el seso“
„a protože málo spal a mnoho četl, vysychal mu z toho mozek“
Cervantes, *Don Quijote*, I, 1

„el ver mucho y el leer mucho aviva los ingenios de los hombres“
„hodně vidět a hodně číst zbystrňuje lidský důmysl“
Cervantes, *Persiles*, II, 6

ÚVOD

JUAN A. SÁNCHEZ

Čtenáři hledajícímu rozptýlení, ať už je naším univerzitním kolegou nebo prostě zájemcem o literaturu, pokorně, ale zároveň s radostí předkládáme tento úvod do čtení *Dona Quijota*. Jsme si vědomi toho, že naše kniha nepřinese řešení interpretačních problémů, jimiž se již dlouho zabývá literární věda, ani nezodpoví všechny otázky, které vyvstávají při četbě Cervantesova mistrovského díla. Doufáme však, že přispěje k hlubšímu a přesnějšímu poznání těchto otázek, a pomůže tak čtenáři naučit se správně ptát, aby pak mohl začít hledat svá řešení a interpretace a sám rozmlouvat s dílem.

Kniha vznikla nejen díky velikému úsilí a nadšené práci jejích autorů, ale především díky podpoře Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v podobě vnitřního grantu. Filozofická fakulta se zcela příkladně stará o své studenty. A nemám na mysli pouze ekonomickou podporu studentů, ale hlavně existenci různých programů na podporu studentských výzkumů a spolupráce mezi studenty a vyučujícími. Konkrétně vnitřní granty už bohužel přestaly být udělovány, což je velká škoda, nicméně Filozofická fakulta a Univerzita Karlova obecně nezapomíná na ty, kteří si zvolili studium humanitních oborů. V našem světě, v němž, jak tvrdil Nietzsche, je „člověk stále více využíván jako ekonomická síla“, to není zrovna lehká cesta.¹ Nesmíme se však zaleknout, neboť člověk má vždy možnost volby, a jak píše Cervantes v *Persilesovi* (II, 12), „my sami si vytváříme své štěstí“.²

Všechny autorky byly na začátku tohoto projektu studentky bakalářského, magisterského nebo doktorského programu. Některé z nich už studium dokončily, nebo brzy dokončí, další právě teď stojí na počátku své akademické nebo univerzitní kariéry. Pustit se do tématu, jako je *Don Quijote*, není vůbec snadné, jak jistě každý pochopí. Autorky této knihy se takovým úkolem nenechaly zastrašit. Ovšemže se jednalo o studentky výjimečných kvalit, jejich zásluhy však nejsou o to menší. Tato monografie o *Donu Quijotovi*, první svého druhu vydaná v češtině a sepsaná výhradně českými a slovenskými autorkami (s výjimkou mých kapitol), je tedy z převážné části studentským počinem.

---

1 KSA, XII, *Nachlaß, 1885–1887*, 10 (17), s. 462, překlad je náš.

2 *Persiles a Sigismunda. Severský příběh*. Přel. Josef Forbelský. Praha: Academia 2016, s. 161. Španělsky: „nosotros mismos nos fabricamos nuestra ventura“: Cervantes, Miguel de. *Los trabajos de Persiles y Sigismunda*. Madrid: Castalia 1987, s. 234.

I v pracích nejlepších světových cervantistů zůstávají nezodpovězené otázky a vyvstávají pochybnosti ohledně celé řady výkladů, laskavý čtenář si tedy může představit, jaké úsilí musely autorky vyvinout, aby se této úrovni přiblížily. Rád bych tedy zdůraznil obrovskou hodnotu takové usilovné a oddané práce. Od samého začátku jsme si byli vědomi nesnadnosti našeho záměru, proto jsme si za cíl vytkli nabídnout čtenáři pouze úvod do problematiky interpretace Cervantesova velkého románu, nikoli zodpovězení všech otázek, které se s tímto nesmrtelným dílem pojí. Někdy si pochopitelně dovolujeme uvádět své vlastní výklady a názory na to, čím se v knize zabýváme. I my totiž jsme a vždy také budeme pouze čtenáři *Dona Quijota*, a každý čtenář – a právě to nás Cervantes učí – nutně čte po svém.

Naším cílem tedy bylo především umožnit českému čtenáři vhled do úvah a závěrů, které v současné době přinášejí nejrůznější studie o *Donu Quijotovi*. V české odborné literatuře totiž chybí moderní publikace, která by se pokusila o celkový rozbor tohoto díla. Ze studií, které znám, je jistě záslužná Běličova kniha *Cervantesův Don Quijote*, nicméně vzhledem k tomu, že vyšla v roce 1955, ji dnes nemůžeme považovat za zcela platnou, neboť cervantistická bádání se za těch více než padesát let posunula o notný kus dále. Také publikace, kterou jsme vydali v roce 2005, *Don Quijote v proměnách času a prostoru*, čtenáři nabízí celou řadu cenných podnětů, nejedná se však o monografii zabývající se interpretací románu, nýbrž o soubor studií věnujících se nejrůznějším jeho aspektům a otázkám jeho recepce (např. *Don Quijote* a Borges, film, česká literatura apod.). I přesto lze říci, že se českému cervantismu velice dobře daří. Poměrně nedávno, v roce 2014, vyšla vynikající studie Jaroslavy Kašparové *Amadís Waleský, nebo Don Quijote?* a na stránkách překladu Cervantesova posledního románu pořízeného naším přítelem a učitelem Josefem Forbelským ještě nestihla zaschnout tiskařská barva (*Persiles a Sigismunda. Severský příběh*. Academia 2016). Tím spíše jsme však pociťovali, že zde chybí studie, která by se věnovala základním aspektům *Dona Quijota*: postavám, struktuře, tématům, vlivům atd. Právě toto prázdné místo se pokorně snažíme svou knihou zaplnit.

Neusílujeme o to, podat úplné a vyčerpávající vysvětlení celého *Dona Quijota*, ale chceme vysvětlit alespoň to, co se nám zdá nejpodstatnější. *Velká cervantesovská encyklopedie* (*Gran enciclopedia cervantina*), která dosud nevyšla celá, bude čítat více než deset tisíc stran. Naším původním záměrem bylo, aby jich naše kniha neměla více než tři sta. Přitom pouze seznam bibliografie ve vydání *Dona Quijota* pořízeném Španělskou královskou akademií je tři sta padesát stran dlouhý, a to není zdaleka úplný. Cervantesův román má celou řadu zajímavých aspektů, jako jsou humor, orální kultura a použití přísloví, přítomnost divadla v románu a jeho vliv, intertextuální vztah s Avellanedovým *Quijotem* atd., jimž jsme se však nemohli věnovat jednoduše proto, že některá témata jsme museli zvolit jako klíčová a jiná ponechat stranou. O ně-

kterých aspektech, jako je například problematika karnevalu a karnevalové kultury, nepojednáváme ve zvláštní kapitole, ale průběžně v celé knize. Na minimálním počtu stran jsme se tedy pokusili pohovořit o nejdůležitějších tématech románu a vyložit přitom názory nejcitovanějších současných odborníků. V první části knihy se věnujeme obecným problémům, ve druhé se zabýváme výkladem nejznámějších epizod a kapitol (i zde musel pochopitelně nejprve proběhnout výběr). Kniha, kterou nabízíme čtenáři, má tedy být jeho průvodcem ve světě *Dona Quijota* a pomoci mu zorientovat se v obecných i konkrétních otázkách.

Barbora Vrátilová a Jaroslava Marešová na knize pracovaly také jako editorky a prováděly stylistické úpravy. Takový úkol je pro mne v češtině zcela mimo moje možnosti, takže bez jejich pomoci by tato publikace vzniknout nemohla. Já jsem vedl práce všech autorek z odborného hlediska a pomáhal jim pracovat s odbornou literaturou. Tereza Vítková na sebe statečně vzala úlohu administrativní vedoucí projektu a věnovala mnoho času psaní zpráv a různým setkáním. Jaroslava Marešová jí v těchto věcech pomáhala, protože v této oblasti již měla zkušenosti. Kromě toho jsme si svoje práce vzájemně četli a opravovali, některé autorky navíc práce jiných překládaly, pomáhali jsme si a všechny úkoly jsme si spravedlivě rozdělili. Byla to dlouhá a namáhavá cesta a čtenář posoudí, nakolik byla smysluplná.

Pro citace z *Dona Quijota* jsme použili Šmídův překlad, který je podle mých kolegů věrnější originálu. Pokud to bylo nutné, uvedli jsme také Černého verzi. Římská číslice v závorkách za citací vždy označuje díl románu, tedy první díl z roku 1605 (I), nebo druhý z roku 1615 (II), arabská číslice označuje kapitolu, (I, 5) tedy znamená, že citace je z páté kapitoly prvního dílu románu vydaného v roce 1605. Možná by bylo nejlepší také vždy citovat originální znění, ale děláme to pouze ve výjimečných případech, aby text zbytečně nenabýval na objemu. Ze stejného důvodu jsme se snažili zredukovat počet poznámek pod čarou. Naše kniha by snadno mohla mít přes pět set stran, nicméně naším záměrem bylo vydat bohatou a podrobnou monografii, s níž by se čtenáři zároveň snadno pracovalo. Jedná se tedy skutečně o úvod do studia *Dona Quijota*. A žádná kniha nebude nikdy dost úplná a žádná knihovna dostatečně zásobená na to, abychom Cervantesův román prostudovali opravdu do hloubky. Čtenář hledající rozptýlení by se tedy měl mít na pozoru – mohlo by se stát, že začne studovat *něco*, aby pak zjistil, že bude muset studovat úplně všechno.

(Ze španělštiny přeložila Jaroslava Marešová)

I. OBECNÉ OTÁZKY

1. ŠPANĚLSKO V CERVANTESOVĚ DOBĚ

JUAN ANTONIO SÁNCHEZ

Miguel de Cervantes Saavedra se narodil v roce 1547 a zemřel v roce 1616. Za vlády Filipa II. se zúčastnil bitvy u Lepanta proti Turkům (1571). Na základě vojenské služby se vrátil do Španělska s doporučujícími listy od vévody ze Sessy a přímo od vrchního velitele válečného loďstva z Lepanta Juana de Austria. Naneštěstí padla jeho galéra *El Sol* v roce 1575 do rukou pirátů a Cervantes byl zajat. Z vězení v Alžíru se dostal až v roce 1580.¹ A protože již bylo pozdě na to, aby pokračoval ve vojenské kariéře, nechal se mimo jiné zaměstnat jako úředník a výběřčí daní. Při tomto nepřijemném úřednickém životě se věnoval psaní. V roce 1585 vyšla jeho první kniha, pastýřský román *Galatea*. Uběhlo ale dalších dvacet let (!), než byl publikován jeho další spis, první část *Důmyslného rytíře dona Quijota de La Mancha* (*El ingenioso hidalgo don Quijote de La Mancha*, 1605). V posledním desetiletí života, když mu bylo více než šedesát let, vydal své ostatní texty: *Příkladné novely* (*Novelas ejemplares*, 1613), *Cestu na Parnas* (*Viaje del Parnaso*, 1614), druhou část *Dona Quijota* (1615) a *Osm komedií a osm mezíher* (*Ocho comedias y ocho entremeses*, 1615). Jeho poslední román, *Persiles a Sigismunda. Severský příběh* (*Los trabajos de Persiles y Sigismunda*), vyšel posmrtně v roce 1617.

Podle Johna Elliotta se Cervantesův život „nacházel na rozhraní dvou epoch – mezi imperiálním úspěchem a úpadkem“.² Impériem myslí tento cambridgeský profesor panování Habsburků, kteří vládli Španělsku v 16. a 17. století; v prvním období jejich vlády se Španělsko ocitlo na vrcholu, v druhém však přišla krize a postupný propad. Ekonomicky a politicky se jedná o dobu plnou rozporů: loď naplněné drahými kovy a ulice plné žebráků; králové vládou kontinentům, ale nemají čím zaplatit. Avšak duchovně nemůžeme žádné jiné období španělské kultury s tímto porovnávat. Literatura, umění a myšlení se rozvíjejí až překvapivým způsobem. Proto bývá toto období nazýváno *Zlatým věkem*, ve španělštině „Siglo de Oro“, doslova „zlaté století“. Tímto termínem se označuje zhruba 150 let (od vydání *Celestiny* v roce 1499 po publikaci *Kritikonu* ve třech částech mezi lety 1651–1657). A uprostřed tohoto období stojí Cervantes se svým *Donem Quijotem*. Těchto pár stran je jakýmsi

1 Schevill, Rudolf. *Cervantes*. New York: Duffield 1919, s. 71n. Canavaggio, Jean. *Cervantes*. Madrid: Austral 2015 (1986), s. 125–126.

2 Elliott, John H. *La España imperial*. Barcelona: Vicens-Vives 1989, s. 347.

malým úvodem do Španělska za Cervantesova života a snahou usouvztažnit tento velký román s obdobím, ve kterém vznikl.

Karel I. přišel z belgického Gentu do Španělska v roce 1517 a zdědil ohromná území, která mu zanechala Katolická veličenstva: Španělsko, polovinu Itálie, Ameriku. Od svého otce Filipa I., vévody burgundského, získal Nizozemí a Burgundsko a od dědečka Maxmiliána I. různá teritoria v Německu a Rakousku. Přes všechny těžkosti, kterým musel čelit, je možné říci, že byl nejmocnějším vládcem své doby. Mnoho španělských „intelektuálů“ první poloviny 16. století ve svém císaři spatřovalo duchovního vůdce křesťanství. Nejspíš na to odkazoval Hernando de Acuña ve svém slavném sonetu č. XCIV: „věk slavný slibují nebesa / na zemi stádo jediným pastýřem vedené.“³ Ve druhé polovině 16. století vládl Filip II. ještě větší říši. Jeho otec Karel sice postoupil německá teritoria svému bratru Ferdinandovi, ale Filip II. v roce 1580 anektoval Portugalsko i s jeho zámořskými državami. Za Cervantesova života tedy španělský král vládl doopravdy světové říši, která se rozkládala od Mexika přes Madrid až po Kalkatu.

Navzdory tomu ale měli jak Karel, tak Filip obrovské ekonomické problémy. Jejich území byla obklopena nepřáteli: králem francouzským a anglickým (v druhé polovině 16. století), německými a holandskými knížaty a mimo jiné také papežem. Aby mohli čelit nekonečným válkám, které způsobil boj o nadvládu, zatížili svá království velkým finančním břemenem, zvláště Kastilii. Ani to však nestačilo, a proto prodávali národní důchod bankéřům, zadlužovali se a ručili zásilkami amerických kovů a daněmi, které vybírali. Tímto způsobem se koruna natolik zadlužila – nejdříve hlavně u bankovního domu Fuggerů a později za vlády Filipa II. u Janovanů –, že státní bankrot byl nevyhnutelný.

Další ekonomický problém monarchie spočíval v tom, že „Španělsko bylo především vývozcem surovin a dovozcem ručně vyrobených produktů“.⁴ To způsobovalo nerovnováhu platební bilance. Navíc se ve Španělsku nesklízel dostatek pšenice, kterou proto muselo dovážet. Mohlo si to částečně dovolit právě díky americkému stříbru. Ale paradoxně způsobilo nahromadění kovů z Indii dle známého tvrzení ekonomů Earla Hamiltona zvýšení cen, které vyvrcholilo okolo roku 1600 a destabilizovalo ekonomiku.⁵ Ve skutečnosti se tyto problémy zhoršovaly od roku 1570, a to nejen ve Španělsku, nýbrž v celém Středozeří, což není překvapivé, neboť v druhé polovině 16. století

3 Acuña, Hernando de. *Varias poesías*. Madrid: Cátedra 1982, s. 328, překlad je náš: „la edad gloriosa en que promete el cielo / una grey y un pastor solo en el suelo.“ – Katolická veličenstva (Katoličtí králové = Ferdinand Aragonský a Isabela Kastilská).

4 Lynch, John. *España bajo los Austrias*. Barcelona: Edicions 62 1970, s. 162.

5 Hamilton, Earl J. *American Treasure and the Price Revolution in Spain. 1501-1560*. Cambridge, Mass: Cambridge University Press 1934; Viz Lynch, John. Op. cit., 1970, s. 164.

americké kovy zaplavily Itálii, kde se zdržovali bankéři Filipa II.⁶ V době, kdy se Cervantes zúčastnil velkého vítězství u Lepanta, se ekonomika světa, který pomáhal zachránit, držela na nohou jen zázrakem.

Co stojí za těmito velkými ekonomickými problémy? Pierre Vilar ve svém proslulém článku o době vydání *Dona Quijota* tvrdí, že úpadek Španělska okolo roku 1600 byl daný neschopností této říše začlenit se do rozvoje kapitalismu. Zatímco ostatní země, předně Holandsko, Německo a Anglie, pokládaly základy modernímu obchodnímu a průmyslovému rozvoji, společenské a ekonomické uspořádání ve Španělsku zůstávalo feudální. *Don Quijote* představuje podle Vilara šílenství společnosti, která žila ze zastaralých, anachronických ideálů.⁷

Tato interpretace je bezpochyby diskutabilní. Těžko uvěříme výkladu, dle kterého se Cervantes snažil instruovat své současníky k tomu, aby zanechali heroického a málo realistického chování a věnovali se životu rozumnějšímu a více ekonomickému, více „kapitalistickému“. Avšak historická analýza profesora Vilara se jeví nesporná: Kastilie přispívala ostatním zemím na to, aby se rozvíjely, a sama ustrnula. Neměla střední třídu, téměř postrádala průmysl, nevěnovala se dostatečně státním financím a podporovala ideu, podle níž byla práce nedůstojná. Aby se člověk mohl stát státním úředníkem, musel dokázat, že se neživil rukama: jde o onu známou „čistotu povolání“⁸ a o přesný opak ve srovnání s nepřátelskými státy. Max Weber už dávno vyložil, že protestantský duch byl slučitelný s etikou kapitalismu. Podle smýšlení protestantů se člověk musí soustředit na práci, aby se zavděčil Bohu.⁹ Naopak ve Španělsku byl šířen ideál rentiérství, který hlásal nicnedělání a získávání peněz z půdy či z jiných majetků. I v případě, že byl šlechtic bez peněz, raději nepracoval. Maximálně mohl sloužit jinému pánovi. Nejvýmluvnější literární obraz této situace je ztvárněn v chudém rytíři z románu *Život Lazarilla z Tormesu* (*La vida de Lazarillo de Tormes*). Alonso Quijano je také chudým rytířem, který nemusí pracovat: „oddával [se] ve volných chvílích, tedy bezmála po celý rok, četbě rytířských románů“ (I, 1). Byla snad kniha napsána, aby odsoudila jeho zahálku a nízkou výkonnost? Popravdě řečeno si to nemyslím.

Augustin Redondo nabízí úplně odlišnou interpretaci Quijanovy postavy než Vilar. Upozorňuje na to, že vesnický rytíř Alonso Quijano vyrazil do světa s úmyslem konat dobré činy, místo aby v klidu zůstal ve svém domě a věnoval

6 Braudel, Fernand. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Vol. II: *Destins collectifs et mouvements d'ensemble*. Paris: Armand Colin 2014, s. 170n., 199n.

7 Vilar, Pierre. El tiempo del „Quijote“. In Pierre Vilar. *Crecimiento y desarrollo. Economía e historia. Reflexiones sobre el caso español*. Barcelona: Ariel 1976, s. 332–346, hlavně s. 339. Původně: *Le temps du Quichotte. Europe*, 1956, s. 1–16.

8 Domínguez Ortiz, Antonio – Alvar Ezquerro, Alfredo. *La sociedad española en la Edad Moderna*. Madrid: Istmo 2005, s. 172n.

9 Weber, Max. *Die protestantische Ethik und der „Geist“ des Kapitalismus*. Weinheim: Beltz Athäneum 1996, s. 37n.

se správně „svého majetku“ (I, 1). Nemusel se chtít stát přímo obchodníkem ani řemeslníkem, ale mohl být veden myšlenkou ne-li přímo pracovní, tak přinejmenším praktickou: snahou učinit něco ve službách státu.¹⁰ Proto profesor Redondo dodává, že „v jistém smyslu jde o hrdinu ‚arbitristu‘“.¹¹ Arbitristé byli tehdejší ekonomové a sociologové, kteří ať už ze zájmu či z hlubokého přesvědčení analyzovali problematickou situaci ve Španělsku okolo roku 1600, hledali řešení a navrhovali reformy. Na základě Vilarovy interpretace by don Quijote ztělesňoval neproduktivní feudální život založený na starých hodnotách. Podle Redonda však šílený rytíř jistým způsobem představuje reakci na staré hodnoty. K jakému čtení se tedy přikloníme?

Abychom ekonomický a sociální problém Cervantesovy společnosti prozkoumali hlouběji, zaměříme se na domněle slabou střední třídu ve Španělsku, tedy na fakt, na kterém se historikové shodnou.¹² Už ovšem není tak snadné objasnit příčiny této skutečnosti. Américo Castro přičítal její slabost vyhnání židů a morisků. Podle jeho výkladu historie Španělska tvořili židé na konci středověku jakýsi typ buržoazie: byli lékaři, bankéři, právníky, věřiteli, překladateli atd. Když ve 14. a 15. století konvertovali, aby mohli ve Španělsku zůstat, pokračovali ve stejných činnostech, avšak jako *konvertité*. S nastalou náboženskou jednotou a rostoucí nesnášenlivostí však být konvertitou znamenalo nést si znak nečestnosti a od něj se odvíjející společenskou nemilost, kterou ztělesňovalo inkviziční pronásledování. Činnosti této začínající buržoazie se dle Castra staly nežádoucími: „jakákoli forma odborné či duchovní práce se zdála být záležitostí maurskou či židovskou.“¹³

Historiografický výklad Castra byl velmi kritizován.¹⁴ Joseph Pérez například uvádí, že „ze zachovalých dokumentů nevyplývá početně drtivá přesila židů v řemeslné výrobě. Teze Américo Castra o údajné odborné neschopnosti Kastilců při přezkoumání neobstojí.“¹⁵ I přesto ale nemůžeme Castrovi odepřít odvahu, s níž mezi akademiky podnítil vědomí o tom, že Španělsko bylo více než „kladivem na kacíře, světlem Tridentu, mečem Říma, kolébkou svatého Ignáce“.¹⁶ Problém konvertitů byl skutečný, avšak socioekonomické nesnáze doby Habsburků nejen zahrnovaly, ale rovněž přesahovaly meze tohoto problému.

-
- 10 Jak se výslovně říká v první kapitole prvního dílu, Quijano se stane rytířem „ku prospěchu obecnému“ (I, 1).
- 11 Redondo, Augustin. *Otra manera de leer el Quijote*. Madrid: Castalia 2000, s. 60.
- 12 Lynch, John. Op. cit., 1970, s. 141.
- 13 Castro, Américo. *De la edad conflictiva*. Madrid: Taurus 1976, s. 68. Viz také *España en su historia. Cristianos, moros y judíos*. Barcelona: Crítica 1984, s. 485n.
- 14 Ansenio, Eugenio. *La España imaginada de Américo Castro*. Barcelona: Crítica 1992, *passim*.
- 15 Pérez, Joseph. *Historia de una tragedia. La expulsión de los judíos de España*. Barcelona: Crítica 2004, s. 81.
- 16 Menéndez Pelayo, Marcelino. *Historia de los heterodoxos españoles*. Vol. II. Madrid: Homo legens 2007, s. 907.

Když se mluví o slabé španělské střední třídě, neznamená to, že by neexistovala vůbec. Bartolomé Benassar připomíná, že velká část vysoce postavených úředníků, kteří budovali moderní a úřednický stát Habsburků, byli „učenci“ a tvořili jistý druh střední třídy. Sám Benassar upřesňuje své tvrzení připomenutím toho, že většinu univerzitních studentů tvořili druhorození synové šlechtických rodin.¹⁷ Ale studovali také někteří chudí, jako například Francisco de los Cobos, později všemocný tajemník Karla V.¹⁸ Když nahlédneme do *Topografických přehledů (Relaciones topográficas)*, tedy do výpisů španělských měst, které byly vytvořeny pro výběr daní Filipem II. v roce 1575, všude nalezneme řemeslníky, onu pomyslnou střední třídu. Nebylo jich mnoho, ale existovali. Například v Daimielu, jenž měl okolo 8900 obyvatel, žili „obchodníci a také krejčí, tkalci, ševci a další povolání odborná“,¹⁹ v Campo de Criptana (4500 obyvatel) „se vyrábí sukna lepší než na jiných místech“²⁰ a v Almadénu s pouhými 2000 obyvateli „se žije z obdělávání půdy, chovu dobytka a výroby sukna“,²¹ přestože nejspíše za přispění rtuťového dolu. Braudel spočítal výskyt řemeslníků v oblasti Středozemního moře a výsledek je působivý: šest milionů řemeslníků z celkové populace šedesáti nebo sedmdesáti milionů lidí (včetně muslimského břehu).²²

Tato data nám slouží k tomu, abychom nesklouzávali k ukvapeným závěrům a například netvrdili, že „ve Španělsku nebyla střední třída“. V každém případě se zdá, že ekonomické uspořádání země stavu věcí moc neprospělo. Nejednalo se o problém náboženských hodnot a čistoty krve (přinejmenším nikoli výhradně), nýbrž o ekonomický a politický problém rozdělení bohatství. Je možné, že jedním z rozhodujících momentů v historii tohoto rozdělování bylo povstání komunerů (1520–21). Karel si s sebou do Španělska přivezl vlámské rádce, kterým daroval významná místa a moc. A to Španěly popudilo. Různá města (Toledo, Segovia, Burgos atd.) se vzbouřila, nejprve za pomoci šlechty. Mohlo by se zdát, že šlo o jakýsi druh občanské války mezi skupinami s opačným názorem na královského následníka, avšak nebylo tomu tak. José Antonio Maravall povstání interpretuje jako snahu měst, v nichž se shromáždila buržoazie, získat svobodu, a proto celou událost popisuje jako první moderní revoluci.²³ A Joseph Peréz dokázal, že jeden z důvodů povstání (samozřejmě mezi mnoha jinými) byl ekonomický: města, která se věnovala textilnímu průmyslu, chtěla, aby se vlna neexportovala na sever Evropy,

17 Benassar, Bartolomé. *La España del Siglo de Oro*. Barcelona: Crítica 2004, s. 41n., 48n.

18 Lynch, John. Op. cit., 1970, s. 70.

19 *Relaciones histórico-geográfico-estadísticas de los pueblos de España hechas por iniciativa de Felipe II: Ciudad Real*. Ed. Viñas Mey, Carmelo – Paz, Ramón. Madrid: CSIC 1971, s. 231.

20 Tamtéž, s. 170. V textu se mluví o „paños diezyochenos“, tedy o suknech utkaných z 1800 nití.

21 Tamtéž, s. 51.

22 Braudel, Fernand. Op. cit., 2014, s. 95. Je důležité dodat, že Braudel do tohoto čísla zahrnuje všechny členy rodin, které se živily řemeslnou prací.

23 Maravall, José Antonio. *Las comunidades de Castilla*. Madrid: Alianza 1984, s. 25.

nýbrž aby zůstala ve Španělsku. Ale vlna byla v rukou velkých pánů, kteří upřednostňovali její export přes Burgos a Kantabrijské moře na sever Evropy. S porážkou komunerů byl zničen i malý španělský textilní průmysl.²⁴ Šlechta se postavila na stranu Karla V. (který byl v té době na cestě do Itálie kvůli korunovaci na císaře), opustila stranu komunerů a povstání bylo potlačeno.²⁵ Velcí vývozci a Mesta, sdružení chovatelů ovcí, si zachovali svá privilegia. Španělsko se muselo spokojit s vývozem vlny a dovozem látek, stalo se zemí pastýřů a rentiérů, místo aby se proměnilo v zemi tkalců. I přesto v této době, dokonce i v malých vesničkách, nalezneme menší manufakturní činnost. Jednou z postav, které Sancho Panza potkává při své noční obchůzce po ostrově Barataria, je právě tkadlec, chlapec vcelku inteligentní, a Sancho mu odpustí, že se chová trochu vzpurně (II, 49).

Tentýž problém vyvstal ohledně povstání morisků v roce 1568. V tomto století byl na morisky,²⁶ kteří zůstali ve Španělsku po pádu Granady v roce 1492, vyvíjen obrovský nátlak, aby asimilovali křesťanskou kulturu a náboženství. Katolická veličenstva jim při kapitulaci Granady slíbila, že si budou moci zachovat svůj oděv, jazyk a náboženství. Na tyto sliby se časem zapomělo a bylo usilováno pouze o jejich přizpůsobení.²⁷ V proslovu jednoho kapitána morisků, který vyzýval svůj lid k povstání v roce 1568, se dle svědectví Diega Hurtada de Mendoza na tento problém naráží: „Nedovolí nám mluvit naším jazykem; a my španělštině nerozumíme [...]. Nutí nás odložit náš šat a obléci se jako Kastilci. [...] každý národ, každá profese a každý stav se obléká dle svého a všichni jsou křesťané; a když se my Maurové oblékáme na maurský způsob, je to, jako bychom si nesli zákon v oblečení, a ne v srdci.“²⁸ Domínguez Ortiz a Bernard Vincent připomínají, že jednou z příčin povstání byly i daně, které znemožňovaly výrobu hedvábí, jeden z hlavních zdrojů ob-

24 Pérez, Joseph. *Los Comuneros*. Madrid: Historia 16 2005, s. 11n., 87–92. V *Topografických přehledech království toledského* se říká, že když Karel V. vstoupil na začátku století do města, přišlo ho přivítat více než tisíc zpracovatelů vlny, ale v roce 1678 už jich bylo pouze sto. Úpadek dle informátora nastal „z důvodu nedostatku vlny“. Viz *Relaciones histórico-geográfico-estadísticas de los pueblos de España hechas por iniciativa de Felipe II: Reino de Toledo*. Madrid: CSIC 1951–1963, s. 525–526.

25 Katolická veličenstva se do historie zapsala svou snahou usmířit a zkrotit šlechtu, které odňala politická privilegia ve snaze zřídit centralizovanější stát. Avšak všichni moderní historikové se shodují na tom, že se šlechtou naopak dohodla zachování jejich sociálních a ekonomických výsad. Viz například Domínguez Ortiz, Antonio. *El Antiguo Régimen: Los Reyes Católicos y los Austrias*. Madrid: Alianza 1977, s. 13; Gerbet, Marie-Claude. *Las noblezas españolas en la Edad Media. Siglos XI–XV*. Madrid: Alianza 1997, s. 329; Quintanilla Raso, María Concepción. La alta nobleza, consolidación y engrandecimiento de los señores de título en el reinado isabelino. In María C. Quintanilla Raso. *La nobleza señorial en la corona de Castilla*. Granada: Universidad de Granada 2008, s. 279–319.

26 Španělský výraz *morisco*, *moriscos* používáme v počestěně podobě *morisko*, *moriskové*.

27 Cardillac, Louis. *Moriscos y cristianos. Un enfrentamiento polémico (1492–1640)*. Madrid: FCE 1979, *passim*.

28 Hurtado de Mendoza, Diego. *Guerra de Granada*. Madrid: Castalia 1970, s. 116–117.

živý morisků.²⁹ Po potlačení povstání tato výroba taktéž zmizela. Zachovala se pouze po nějakou dobu na východním pobřeží Španělska, ale nakonec byli moriskové vyhnáni i odtamtud.

Dle Benassara bylo ve Valladolidu na začátku 17. století 166 morisků, kteří byli z Granady nejspíše vypuzeni při povstání v roce 1568 a již provozovali řemeslo (byli tedy řemeslníky, střední třídou) nebo pracovali v sadech.³⁰ Je možné, že velmi pracovití moriskové by se do společnosti nakonec začlenili, ale tu možnost nedostali. Za vlády Filipa III. se v roce 1609 úředně vyhlásilo jejich vyhnání (došlo k tomu mezi vydáním prvního a druhého dílu *Dona Quijota*). Ekonomické důsledky byly velmi negativní: Španělsko přišlo o velmi čínorodou část obyvatelstva. Mnoho zemědělských oblastí, zvláště na východním pobřeží, zůstalo opuštěných. Cervantes na tuto historickou událost naráží v 54. kapitole druhého dílu: Sancho Panza se těsně poté, co se vzdává vlády nad ostrovem, setkává se svým sousedem, moriskem Ricotem. Jedná se o pozoruhodnou kapitolu. Ricote se cítí být Španělem, přestože je morisko („Kdekoli teď dlíme, oplakáváme Španělsko, neboť ať tak či onak, je to naše kolébka a otčina,“ nařiká Ricote, II, 54), a proto se vrací ilegálně do země. Žádá Sancha o pomoc, dokonce mu nabízí část pokladu, který zakopal, ale Sancho mu odpovídá, že nemůže překročit královské zákony tím, že by pomohl uprchlíkům. Avšak i přes jeho negativní odpověď spolu pojedí a popijí a při loučení se obejmou jako přátelé. Je těžké zjistit, jestli Cervantes, autor tak těžko postižitelný, kritizoval absurdní a nespravedlivé vyhnání z roku 1609. Tento názor hájí Márquez Villanueva, ale ostatní to vidí poněkud jinak.³¹ V každém případě je jisté, že *Don Quijote* je propojen se skutečnými problémy soudobého Španělska, a přestože se jeho realismus značně odlišuje od realismu 19. století, je možné ho číst „v dialogu“ s historií. Tento román o literatuře, který byl podle některých napsán, aby vyvolával smích, je taktéž knihou vyprávějící o tom, co se dělo ve skutečném světě. Podle některých interpretací se v Cervantesově románu projevuje autorova kritika politické situace ve Španělsku a jeho citlivost vůči problémům soudobé společnosti.

Děj *Dona Quijota* je umístěn do skutečného Španělska, které známe z historických zdrojů. Don Quijote a Sancho Panza cestují v kraji La Mancha po liduprázdných místech. Podle Braudela odpovídá tato pustina skutečnosti: Evropa a předně Kastilie byly okolo roku 1600 neobydleným územím.³² Ale v případě Španělska se toto vyliďnění v zemědělské oblasti prohloubilo v dru-

29 Domínguez Ortiz, Antonio – Vincent, Bernard. *Historia de los moriscos*. Madrid: RO 1978, s. 31.

30 Benassar, Bartolomé. *Valladolid au siècle d'or. Une ville de Castille et sa campagne au XVIe siècle*. Paris, La Haye: Mouton 1967, s. 417.

31 Márquez Villanueva, Francisco. El morisco Ricote o la hispana razón de estado. In Francisco M. Villanueva. *Personajes y temas del Quijote*. Madrid: Taurus 1975, s. 229–335. Více viz kapitola 1.7. „Cervantesovi moriskové: Ricote a Anna Felicie“ v druhé části této monografie.

32 Braudel, Fernand. Op. cit., 2014, s. 60.